

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

KYSLENKO Dmytro Petrovych – candidate of legal Sciences, Professor, head of the Department of tactical and special training of the Institute of Management of state protection of Ukraine, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Circle of scientific interests: modern professional training of specialists in security activities and security of Ukraine.

VEKLYCH Victor Andreyevich – student Institute of Management of state protection of Ukraine, Kyiv National Taras Shevchenko University of Taras Shevchenko Kyiv National University, Deputy Chief of the Police Guard Office Kiev.

Circle of scientific interests: professional training of specialists in the security activities of the National Police of Ukraine.

Дата надходження рукопису 19. 09. 2017 р.

УДК 373.2(477.53) «185/192»

ГРИШКО Ольга Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, e-mail: missoliva20@gmail.com,
КЛЕВАКА Леся Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Полтавського інституту економіки і права, e-mail: klevakaalesi@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (перша половина XIX – початок XX століття)

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Заклади для дітей дошкільного віку широко представлені на теренах сучасної України. Цікаво і корисно зупинитися на історії зародження дошкільної освіти нашої країни. Загальновідомо, що вивчення досвіду минулого, можливості його продуктивного використання та розповсюдження це необхідний компонент роботи науковців та методистів країни. Вищенаведені положення визначають актуальність теми нашого дослідження «Становлення і розвиток дошкільної освіти в Полтавській губернії з середини XIX і до початку XX століття». Дитяче виховання завжди турбувало педагогів-новаторів. Адже саме з дитини виростає майбутнє покоління громадян своєї держави. Особливо це питання гостро постає в середині XIX ст. Звичайно це було пов'язано з індустріальним розвитком Російської імперії та інших сфер життя тогочасного суспільства. Це питання турбувало в основному бідних людей, які працювали на підприємствах, а їх діти в цей час знаходилися без нагляду.

Мета статті: з'ясувати причини виникнення дошкільної освіти в першій половині XIX – на початку XX ст. на теренах Полтавщини, встановити основні етапи розвитку дошкільних навчальних закладів,

визначити особливості організації педагогічної діяльності у закладах для дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій половині XIX століття на теренах України, як і в інших країнах, розпочинаються суттєві зрушення. Швидкими темпами розвивалися промисловість та сільське господарство. У соціальній сфері головним наслідком такого зрушення стало зростання робітничого класу. Виникає потреба в нагляді за дітьми працюючих матерів. У зв'язку з цим створюються спеціальні заклади: дитячі притулки, майданчики, садки, ясла-притулки.

У XIX ст. почали виникати дитячі заклади, які відкривалися на кошти благодійників. Діяльність притулків того часу регламентувалася низкою документів, у тому числі «Положенням про дитячі притулки» (1839 р.). У ньому чітко проглядається, якою саме повинна бути вихователька для такої установи. Параграф п'ятий документа говорить, що при виборі наглядачки потрібно звертати увагу не стільки на її звання, скільки на її «душевне просвітництво»; спокійну і доброзичливу вдачу, здоровий глузд і вроджене почуття любові до ближнього – ось необхідні якості в жінці, яка повинна бути у деякій мірі матір'ю численного сімейства. Також у положенні чітко даються рекомендації щодо

вибору приміщення для дитячого притулку. Бажано, щоб притулок розміщувався на нижніх поверхах, щоб діти не ходили через небезпечні і темні коридори. При ньому повинен бути невеликий сад або чисте подвір'я при закладі, де б діти могли бігати вільно на чистому повітрі (не на проїжджій частині). Зазначалося, що заняття повинні бути легкими, різноманітними, нетривалими, включати елементи фізичної діяльності, сприяти розумовому розвитку дітей. Тілесно карати дітей в притулках категорично заборонялося. Найсуворіше покарання для дитини було залишити її на самоті на кілька годин або не дозволити їй брати участь в іграх та заняттях на певний час. Крім навчання та гри, дітей залучали до неважкої роботи. Діти опановували в'язання та інші види рукоділля [13].

Аналіз наукових джерел свідчить, що дитячі установи того часу поділялися на такі три типи: для постійно перебування у них дітей; для тих дітей, які приходили лише на певний час (як правило, на день); а також змішані, де перебували діти, які постійно жили у притулку, і ті, котрі приходили лише на день. Також існували притулки окремо для дівчаток та хлопчиків, іноді – тільки для дітей дошкільного віку, але частіше у них перебували як дошкільнята, так і діти шкільного віку.

Спочатку в Україні з'являються дитячі садки на громадські кошти, внески членів благодійних товариств, пожертвування. Ще в 1839 р. у Полтаві був відкритий перший ясла-притулок. Його можна вважати одним із перших дошкільних навчальних закладів, що з'явився на теренах України. Адже схожі заклади для дошкільнят у інших регіонах виникали значно пізніше: у Харкові – 1842 р., у Одесі та Миколаєві – 1866 р., у Києві – 1871 р., у Львові – 1902 р. [13, с. 11–12; 14, с. 1].

Ясла-притулок у Полтаві діяв на основі статуту, який було затверджено 27 грудня 1839 р. У притулок приймалися діти від 3 років. З 1 травня до 1 вересня дошкільнята перебували в притулку з 7 години ранку до 21 години вечора, а в інші місяці – з 7 до 20 години. Це було зумовлене тим, що діти на час літніх робіт батьків залишалися без догляду. При закладі вихованців годували та одягали, проводили з ними освітні заняття, надавали медичну допомогу. Вранці, о 10 годині, дітям пропонувався урок Закону Божого, опісля цього 30 хвилин діти ходили (оскільки ходіння вважалося різновидом фізичного навантаження), потім – заняття з математики, читання та уроки слухняності, о 12 годині діти обідали, далі читали казки, переказували дитячі тексти, співали пісні [13, с. 12; 14, с. 1].

Із архівних джерел відомо, що 1844 р. у Полтаві відкривають Полтавський

Олександрійський дитячий притулок з денним та вечірнім перебуванням [15, с. 108]. У притулку з нічним відділенням на 1 січня 1891 р. перебувало 80 осіб; вечірнє відділення було влаштоване на 30 ліжок [13, с. 13]. Виховання і навчання дітей у притулку було покладено на виховательку та її помічницю, які навчали читанню, письму і різним видам рукоділля. Таким чином дітей переконували, що праця – це необхідна частина їх життя для подальшого існування. Робочий день організовувався наступним чином: діти вечірнього відділення, вставши о 6 годині ранку, займалися чищенням суконь та взуття, збирали постіль та прибирали у спальних кімнатах. Опісля відбувалося читання молитов, діти отримували чай. У цей час вже сходилися інші діти на ранкові заняття. Для занять дошкільнята поділялися на два відділення: старші діти, які знаходилися під наглядом виховательки, а також молодші, за якими наглядала помічниця вихователя. Це було пов'язано з тим, що старші діти вимагали більш досвідченого педагогічного керівництва. З дев'ятої години і до обіду з перервами по десять хвилин проходили освітні заняття: діти займалися письмом, читанням, отримували ази математики. Двічі на тиждень викладали Закон Божий. О 12 годині дня діти обідали, причому самі по черзі накривали собі стіл та прибирали посуд. По обіді обов'язково півтори години відпочивали. Після сну займалися лише рукоділлям: в'язанням, шитвом, вишиванням. Причому старші діти для вихованців притулку шили білизну, сукні, інші речі. Також вони допомагали на кухні, прали білизну, таким чином і самі навчалися господарюванню. Ті діти, які не залишалися в притулку на ніч, на полудень отримували по окрайцю хліба та йшли додому. Ті ж, котрі залишалися у притулку, після полудня відпочивали, а потім знову ж таки до восьмої години вечора займалися рукоділлям. О восьмій годині діти отримували чай, молодші йшли спати, а старші відпочивали, гуляли на свіжому повітрі, грали в ігри до дев'ятої години вечора [13].

У 1897 р. на кошти земств у Полтавській губернії з'являються перші дитячі садки для селянських дітей на час літніх сільськогосподарських робіт.

Значно зрушило і піднесло справу дошкільного виховання Київське товариство народних дитячих садків, засноване у 1907 р., яке заповзято відкривало садочки для дітей бідняків по всій країні. Чималу роль у піднесенні дошкільного виховання відіграло засноване ним перше періодичне видання – журнал «Дошкільне виховання» (1911–1917 рр.) У цьому журналі за 1913 рік йдеться про роботу дитячого літнього майданчика у м. Полтава.

Порівнюючи документи 1909–1916 рр., робимо висновок, що кількість закладів для дошкільнят у Полтаві збільшилась. Так, у Полтавському календарі за 1909 р., окрім існуючого Олександрійського дитячого притулку, також названі дитячий притулок «Ясла» при Кобищанському попечительстві, денний дитячий притулок «Ясла» при Подільському попечительстві [16]. В адресній книзі за 1914 р. згадується дитячий притулок «Ясла» при Підмонастирсько-Колонійському попечительстві [17].

Ясла та ясла-притулки переважно користувалися популярністю серед батьків, які приводили своїх дітей до установ рано-вранці й залишали там на весь день. Головна увага вихователів була звернена на здоров'я малечі, чистоту, охайність і здорову їжу, ігри та прогулянки на свіжому повітрі. Вихователі також читали та обговорювали з дітьми казки й малюнки, вели з ними освітні бесіди на морально-етичні теми тощо [13].

Згідно статистичних відомостей, влітку 1914 р. в Полтавській губернії діяло 82 дитячих притулки, а вже літом 1915 р. їх кількість зростає до 181. У середньому у дитячих притулках 1915 р. щодня перебувало 8 875 дітей, що на 4 709 дітей більше, ніж у 1914 р. Кількість усіх дітей, які відвідували дитячі притулки, – 167 738, що на 81 921 більше, ніж 1914 р. [8, с. 62]. Це свідчить про суттєве збільшення кількості дітей у дошкільних закладах. На нашу думку, це було пов'язано із зростанням авторитету педагогічного впливу вихователів на підопічних дітей дошкільного віку на території Полтавської губернії.

В м. Полтава на початку ХХ ст. діяла значна кількість дитячих майданчиків. Серед найбільш відомих, згідно архівних джерел: дитячі майданчики Кобищанський, Островський, майданчик у Павленківському саду. Виникають майданчики й в інших повітових містах губернії.

Згідно діючих педагогічних інструкцій дитячі майданчики облаштовувалися для здійснення рухливих ігор на свіжому повітрі, розумового, фізичного, трудового та естетичного виховання, формування вольових якостей та дисципліни. Майданчики працювали безоплатно щоденно, окрім суботи, й не менше трьох годин на день. Якщо дітей на майданчику було до 100 осіб – надавався повітом один вихователь, якщо ж їх кількість перевищувала 100 – тоді вихователю допомагав помічник. Зауважимо, що вже тоді піклувалися про здоров'я підростаючого покоління, так під час запису до відвідування дитячого майданчика усі діти оглядалися медичним працівником і на кожного вихованця заводилася медична карточка.

На заняттях діти, що відвідували дитячі майданчики, розподілялися на групи за віком: 5-8 р., 8-10 р., 10-12 р., 12-14 р.. Варто зауважити, що часто навіть серед 9-10-річних дітей зустрічалися неосвічені. Різновікова група дитячого майданчика мала свої переваги: старші навчали молодших, допомагали їм виконувати різні завдання, грали з ними, слідували за іграми в піску, навчалися продуктивно спілкуватися з дітьми різного віку та статі.

Заняття здійснювалися два рази на день: з 9-00 до 12-00 та з 17-00 до 19-00. Зазвичай, день на дитячому майданчику розпочинався так: старша група була задіяна на занятті, середня група гралася в ігри, а молодша – в піску. По завершенню занять частина дітей старшої групи грали в скраклі, кеглі, крокет, інші – в м'ячі, іграшки, дівчатка обшивали ляльок. З 10 до 11 години ранку заняття здійснювалися з іншими групами дітей, з 11 до 12 години – усі діти грали в різні види ігор, співали [3].

У цей час на розвиток європейської дошкільної педагогіки великий вплив мала система виховання дітей Ф. Фребеля. У 60-ті рр. ХІХ ст. його ідеї набули неабиякої популярності в Російській імперії, зокрема на українських землях. Система була спрямованість на суспільне виховання дітей дошкільного віку. І у Полтавській губернії дошкільна освіта враховувала ідеї Ф. Фребеля [4]. Наукові розвідки засвідчили, що план та система здійснення занять за методикою вищенаведеного автора визначалися вихователем. Заняття включали освітні бесіди, ігри, спів, гімнастику, ручну працю (шиття, ліплення, малювання), прогулянки, екскурсії та здійснювалися тією ж мовою, якою спілкувалися діти. Використовувалися рухливі ігри, ігри-заняття з «дарами» та ручна праця: ліплення, виготовлення виробів з паперу, природного матеріалу та ін. Позитивним, вважаємо, те, що педагогами організовувалося видання книг для читання вдома [9].

Вважалося, що «найкращий фактор виховання душі і тіла дитини – це ігри». Ф. Фребель розглядав гру як засіб навчання і виховання маленьких дітей. Гра і навчання, творчість і пізнання створювали у його системі одне ціле. У книзі «Виховання людини» (1826 р.) він стверджував, що «спонтанна гра дитини розкриває майбутній внутрішній світ людини» і що для дитини «гра ... має серйозне і важливе значення» [18, с. 41]. Саме тому, в діяльності полтавських дитячих майданчиків використовувалися ігри. Зокрема це були такі три види ігор: ігри вдвох; ігри, які не мають ворожих партій, і котрі вимагали солідарної участі всього дитячого колективу; ігри зі співом та ритмічними рухами. Так, перша група ігор

сприяла розвитку почуття спільності інтересів, відповідальності, соціального почуття, вияву шляхетного змагання, концентруванню уваги та ін. Друга група ігор була спрямована на розвиток спритності, сили, різних рухів та ін. Третя група ігор розвивала почуття ритму, музичний слух, ритмічні рухи викликали одночасно і розвиток мислення дитини [3]. Також на дитячих майданчиках активно застосовували ігри без співів (наприклад, скраклі, крокет, кеглі, а також «Собака і заєць», «День і ніч», «Перебіжки з м'ячем», «Будинок», «Кіт та мишка», «Статуя», «Гуси-лебеді», «Яструб», «Лисиця, яка кульгас», «Мисливець», «Полонений», «Звір», «День та ніч», «Хустинка» та ін.), ігри зі співами (наприклад, «Жито», «Прачка», «Двірник» (ці три гри включали і виконання гімнастичних вправ), «Кіт-царапка», «Теремок», «Ваня і Маша», «Горобчики», «Ходить гарбуз по городу», «У однієї старушки, бабусі», «А хто бачив?», «Кішка та мишка» та ін.). Перевагою у дітей користувалися ігри, що потребували наслідування: «Зайчення», «У однієї бідної старенької», «Кіт та миші», «Горобчики» та ін. Діти також обожнювали грати в ігри-казки «Кіт, лиса, півень», «Червона шапочка», «Теремок», «Мишка», «Ріпка» та ін. [4].

Детальніше зупинимося на діяльності деяких дитячих майданчиків м. Полтава. Дитячий майданчик в районі Кобишани у м. Полтава відкритий 13 червня 1914 р. і охоплював дві площадки (для здійснення ігор в скраклі, кеглі, крокет та ін.), кімнату для гігієни, приміщення для зберігання речей та дидактичного матеріалу. Діти, переважно прачок, торговок, робітників, на майданчик приходили двічі на день – зранку та ввечері. Педагогічний персонал був представлений вихователем та помічником вихователя. Згідно звітів педагогічних працівників, більшість дошкільнят мали низький рівень розумового розвитку, а тому важливими для них виявилися освітні бесіди, читання, розвиток дрібної моторики рук, уваги, уяви, пам'яті, мислення, пробудження здібностей до різних видів діяльності, яке відбувалося на заняттях з різних видів творчості (малювання, ліплення, конструювання, аплікації, співів та ін.). Тематика освітніх бесід була широкою: це явища живої і неживої природи, при цьому використовувалася наочність. Бесіди організовувалися згідно принципів послідовності, систематичності, поступового переходу від легкого до складного матеріалу, взаємозв'язку навчання з життям. Часто спостереження за природою спонукали дошкільнят до проблемних запитань, відтак здійснювалися бесіди з вихователем, що завершувалися виготовленням певних дитячих

робіт згідно питання, яке обговорювалося раніше. Найчастіше за все, бесіди ілюструвалися поробками педагогічного персоналу та власне дітей. Освітні бесіди мали позитивний ефект, як зазначалося у звіті керівництва майданчика: «не на кам'янистий ґрунт падали зерна» [3, с. 13]. У звітах наголошувалося, що дитячий майданчик відвідувало 2 хлопчика з розумовою відсталістю, до яких застосовувалися спеціальні методи виховання і навчання. Встановлено, що взаємодія і спілкування з дітьми позитивно на них впливали [3].

У неділю під керівництвом педагогів здійснювалися тематичні природничі екскурсії як одна з форм організації навчального процесу: «Монастирський ліс», «Інститутський гай», «Річка Ворскла», «Польові роботи», «Пори року», «Літо» та ін. Педагог К.Д. Ушинський підкреслював, що чудовий краєвид має такий великий виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливові педагога, що день проведений серед гаїв і полів, вартий багатьох тижнів, проведених на навчальній лаві.

Важливим аспектом діяльності вихователів була педагогічна просвіта батьків. З цією метою здійснювалися освітні бесіди з виховання і навчання підростаючого покоління, з проблем жорстокого поводження з дітьми [3].

Згідно статистичних даних майданчик відвідувало 320 дітей (175 хлопчиків і 145 дівчаток), за час діяльності (червень-липень 1914 р.) відбулося 5 480 відвідувань (3 109 – хлопчиками та 2 371 – дівчатками), середня кількість осіб, які щодня відвідували – 80, з них 46 хлопців і 34 дівчинки [3].

Ще один дитячий майданчик в Полтаві – Островський – розпочав свою діяльність 11 липня 1914 р. з 293 вихованцями (112 хлопчиками та 184 дівчатками). Діти міської бідноти відвідували майданчик зранку (освітні бесіди, гімнастика, малювання, рукоділля, аплікація, ліплення та ін.) та ввечері (проводилися рухливі ігри, ігри зі співами, хорові співи). Архівні розвідки дозволяють навести нам такий приклад, на цьому майданчику освітні бесіди про тварин і птахів, що супроводжувалися читанням казок і оповідань («Бджілка на розвідці», «Пташині гнізда», «Перепілка», «Розорені гнізда» та ін.), далі старшими дітьми виготовлялися фізи «Приліт ластівок», «Рельєф пасіки», а молодші з глини ліпили пташині гнізда з яйцями, пташок [7, 67–68]. Працював дитячий майданчик до 13 серпня 1914 р. [7, с. 69].

Дитячий майданчик в Павленківському саду м. Полтава відкритий 5 червня 1915 р. і за 53 робочих дня його відвідало 327 дітей від 5 до 13 років (158 хлопчиків та 169 дівчаток). Варто

зауважити, що з 327 вихованців 177 були єврейської національності; за виключенням 15 осіб усі діти міської бідноти [4].

У навчальному процесі діти розподілялися на три вікові групи: 5–7 років, 8–10 років, 11–13 років; дітей до 5 років навчали «пісочники» і їх не рахували до загальної кількості [4]. Заняття на майданчику відбувалися за наступним планом: гімнастика, освітня бесіда, навчальна праця, нова гра (ранок), гімнастика, ігри з використанням іграшок, рухливі ігри, ігри в парах (вечір). Щонеділі здійснювалися освітні прогулянки, пізнавальні екскурсії. Навчальний матеріал подавався спочатку через розповідь певного питання, далі відбувалася бесіда з ілюстраціями, показом дитячих робіт, дослідами, закріплювалися знання іграми та піснями [4]. Так, опісля розповіді й бесіди з дітьми про дерева замальовувалися листя, зафарбовувалися літнім і осіннім забарвленням, робили аплікації з паперу різних видів листя. Основою для бесід була не лише цікавість, запитання дітей, але й розповіді «Казка про бджілку-мохнатку», «Три розповіді про їжачка», «Ріпка», «Історія одного хлібного зернятка», «Дивовижний черв'ячок» та ін. Також діти самостійно вигадували казки (наприклад, «Чому у в'яза і дуба листочки, а у сосни та ялинки голки?»), «Незадоволене дерево» та ін.) [4]. Інколи запроваджували «День іграшки» – в цей день діти робили все, що бажали. Так, дівчатка шили одяг лялькам, плели кошики, малювали, вирізали з паперу, ліпили; хлопчики випилювали меблі, клеїли, будували будинок для ляльок, створювали іграшки із сірникових коробок [4, с. 12]. Якщо діти здійснювали якийсь проступок, вихователі читали повчальні оповідання, оскільки вважали більш дієвими образи літературних героїв [4].

Вільний від навчання час проходив за співами. Спів вважався основним засобом музичного виховання. Він найбільш близький і доступний дошкільнятам. Співали діти щонайменше 30 хвилин на день. Серед найулюбленіших пісень були: «Між грою та працею», «Діти в школу збирайтесь», «Пахне сіном над луками» [3, с. 13], «Стоїть гора висока», «Виє вітер», «Зозуля», «Соловейко», «Синичка» (з опери), «Задумала господиня раптом розбагатіти», «Зоренька», «Ластівка», «Літо» та ін. [4]. Виконуючи пісні, діти глибше сприймають музику, активно висловлюють свої переживання і почуття. Педагоги вважали, що спів сприяє розвитку мови, оскільки слова доповнюються протяжно, співучо, що допомагає чіткій вимові окремих звуків і складів. Спів об'єднував дітей загальним настроєм, вони привчалися до спільних дій. У процесі співу у дітей розвивалися музичні

здібності: музичний слух, пам'ять, почуття ритму.

Фізичне виховання, гімнастика здійснювалися за змішаною системою Лесгафта і Соколіною. Дошкільнята у вільний від освітніх бесід час марширували в такт зі співами, стрибали через мотузку, здійснювали вільні рухи, що розвивали почуття ритму; на заняттях з гімнастики використовували прапорці або палички, що прикрашалися квітами, паперовими стрічками, виконували вправи під спів [4]. Зранку та ввечері діти обов'язково стрибали через мотузку [3]. Згідно нормативних документів для здійснення занять та ігор на 150 дітей майданчик повинен був бути забезпечений: двома дюжинами чорних м'ячів, шістьма дюжинами сірих м'ячів (2 ¼ – 2 ½ дм.), два червоних м'яча №8 або 9, один сірий м'яч №8 або 9, один червоний за №5; крокети, більбоке, скакалки, серсо, лопатки, іграшки для ігор у піску.

Вихователі залучали дітей до посильної праці на городі: вирощували горох, редис, моркву, буряк та ін. Дана діяльність супроводжувалася бесідами і демонстраціями, наприклад, про важливість замочування насіння, дотримання умов догляду, правильного збирання та зберігання плодів тощо [4]. Здійснювалися походи на приватну пасіку, хутір «Вогняне поле», ставок, річку та ін. Після прогулянок діти під керівництвом вихователя виготовляли моделі хугора, пасіки [4].

28 липня 1915 р. дитячий майданчик на Павленках відвідали учителі-слухачі літніх земських педагогічних курсів, прослухали доповідь з теми «Ф. Фребель та його система у застосуванні на дитячих літніх майданчиках», переглянули та проаналізували виконані дітьми роботи, ілюстрації до освітніх бесід різної тематики [4].

Полтавське товариство піклування про дітей з січня 1915 р. у приміщенні дитячого будинку відкрило дитячий садок та дитячий клуб. У дитячому садку заняття здійснювалися з 8.00 до 11.30, а з 16.30 до 19.30 в цьому закладі продовжував діяльність і дитячий клуб. Станом на квітень 1915 р. дитячий садок відвідувало до 40 дітей 4–8 років обох статей (більшість з них – «діти з вулиці»), дитячий клуб нараховував до 57 осіб 12–15 років.

Мета діяльності дитячого садка – сформувати у дітей почуття товарищескості, здійснювати розумове, моральне, естетичне, фізичне виховання. Садок організовував навчання з малювання, ліплення, декламації, гімнастики, а також співів; діти грали в різні рухливі ігри, виконували посильну діяльність з розвитку дрібної моторики рук. Навчальний матеріал на заняттях подавався у вигляді розповіді, бесід, обговорення побаченого та

прочитаного. Заняття були організовані таким чином, щоб розвивати увагу, пам'ять дошкільнят, формувати уміння мислити, логічно розміркувати.

Батьки дітей, за бажанням, мали можливість бути присутніми на заняттях, грати з малюками в ігри та брати участь у розважальних заходах. Варто зазначити, що вихователі навчали не лише дітей, але й їх батьків правильно організовувати ігри з дітьми вдома.

Особливу увагу в дитячому садку та клубі керівництво надавало підвищенню кваліфікації вихователів. З цією метою для педагогічного персоналу здійснювали бесіди, обговорення з прочитаних статей із різних галузей знань [2].

Окрім вищезгаданих типів дитячих установ в Полтаві з'явився дитячий будинок, який був відкритий 9 січня 1915 р.; у перший день його відвідало 54 дитини віком від 4 до 8 років (18 хлопчиків та 36 дівчаток). У цій установі з 8.00 до 9.30 вихованці самостійно грали в ігри, о 9.30 – снідали тим, що принесли із собою, далі до 10.30 – співали, читали, обговорювали прочитане, грали в пізнавальні ігри, опісля 45 хвилин займалися виготовленням різних виробів, аплікацій, малювали, ліпили, конструювали. Заняття розпочиналися з розповіді, бесіди, наприклад, про життя птахів і звірів взимку, про те, як вони пристосовуються до холоду та ін. До цих бесід вихователі зачитували казки «Лисиця та чоловік», «Ведмежа лапа», «Синичка», «Зайчик». Далі діти виготовлювали ілюстрації «Зима», малювали сніговиків, зимову вулицю з будиночками, зимовий ліс, контури тварин та їхні сліди; вивчали вірші. До казки «Снігуронька» діти виготовляли снігуроньок з вати, вивчили пісню про сніжинки. А опісля бесіди про домашніх тварин вивчали вірш «Щуця і хлопчик» в дійових особах, обговорювали оповідання «Повінь», з глини ліпили собачі будки, з паперу вирізали контури домашніх тварин, акцентували увагу на прив'язаності собаки до людини, вказували на дружбу з тваринами. Цікавими для дітей виявилися бесіди про будинок, обговорення казки «Що говорить кімната», опісля вихованці виготовлювали кімнату з меблями, співаючи «Добре дітки вам зимовим вечірком». Навесні вихователі звертали увагу дітей на танення снігу, розповідали про кругообіг води, читали казку «Мандрівка водяної крапельки», на прогулянках діти самостійно наголошували на тому, що земля висихає та тріскається, пар піднімається вгору тощо. З появою перших весняних квітів дітки розглядали живі квіти, виготовляли їх з паперу, вивчали тематичні вірші та пісні. Усі види робіт чергувалися з малюванням, ліпленням, плетінням кошиків з

паперу, вишиванням на картоні [6].

За гарної погоди діти майже увесь час проводили на свіжому повітрі, граючись в ігри, працюючи в саду, де копали грядки, сіяли квіти та овочі. Батьки теж задіювалися в навчально-виховний процес або просто спостерігали за ним [6].

У складі створеного Центральною Радою ще в серпні 1917 р. Генерального секретаріату народної освіти (з 8 січня 1918 р. – Міністерство народної освіти) був відділ позашкільної освіти і дошкільного виховання. Суспільне дошкільне виховання фактично увійшло до державної системи освіти, що мало велике значення для його розвитку в подальші роки. Провідний український науковець того часу – Софія Русова – розробила концепцію національного дитячого садка, яку виклала потім у праці «Дошкільне виховання» (1918 р.) [13]. На Другому Всеукраїнському учительському з'їзді (1917 р.) пані Стебліна доповідала про діяльність полтавських дитячих садків і зазначала, що вони повинні готувати дитину до навчання в школі, розвивати індивідуальність [1]. У січні 1918 р. відділ дошкільного виховання вніс пропозицію «підняти питання про загально обов'язкове дошкільне виховання дітей і і закріпити це законодавчо», що фактично і було зроблено. Процес розбудови дошкільного виховання виходить на новий рівень.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, дитячі дошкільні заклади, якими ми бачимо їх зараз пройшли складний і тернистий шлях від початку свого становлення. Основними причинами виникнення закладів освіти для дітей дошкільного віку у XIX ст. були: розвиток промисловості, і як наслідок зайнятість матерів; необхідність підвищення культурного і освітнього рівня дітей з малозабезпечених і сільських сімей.

Нами розглянуто становлення дошкільної освіти з 1839 по 1917 рр. в Полтавській губернії. Ми виділяємо такі два етапи. Перший етап – з 1839 до 1907 рр. – початковий (виникнення і поступове становлення дошкільних установ: дитячих яслей-притулків, притулків, дитячих майданчиків спочатку в губернському місті, а згодом – у повітових містах і селах). Другий етап – з 1907 до 1917 рр. – активного становлення (створення значної кількості дошкільних установ різного типу, централізоване державне управління цими закладами, значний вплив Київського товариства народних дитячих садків на губернські дошкільні установи, популяризація дошкільної освіти в першому періодичному виданні «Дошкільне виховання»). Якщо до 1907 року завданням дошкільної освіти був нагляд за

дітьми працюючих матерів, то опісля до цього додається ще турбота про здоров'я малечі, чистоту, охайність, здорову їжу, освіченість, ігри та прогулянки на свіжому повітрі.

До особливостей педагогічної діяльності вихователів в описаних нами дошкільних установах того часу в Полтавській губернії можна віднести такі: вихователі в своїй роботі керувалися нормативно-правовими документами (робота вихователів регламентувалася положеннями, інструкціями, вона не могла розпочатися без складання плану та конспектів занять, вихователі писали звіти щодо виконаної роботи, відзначаючи індивідуальні особливості дітей та використані спеціальні методи виховання і навчання); педагогічна діяльність здійснювалася в чітко визначеному режимі; важливості набувало підвищення морального і культурного рівня дітей (здійснювалися виховні бесіди, проводилися уроки слухняності, читалися та обговорювалися казки з морально-етичної тематики); окрім розумового виховання, значну увагу надавали фізичному, трудовому та естетичному; в деяких дошкільних установах заняття проводилися з дітьми різного віку (що можна вважати передумовою організації роботи у різновікових групах сучасних дошкільних навчальних закладах); у навчально-виховному процесі активно застосовувалися різні види ігор (без співів, зі співами та ритмічними рухами, з гімнастичними вправами, ігри, що потребували наслідування, ігри в парі, ігри, які не мали ворожих партій); архівні дані свідчать, що дошкільні установи відвідували і діти з розумовою відсталістю, що можна вважати праобразом сучасних інклюзивних груп; окрема робота вихователів здійснювалася з навчання батьків; з метою популяризації дошкільної освіти батьків дітей у деяких дошкільних установах вихователі запрошували на навчальні заняття; значна увага, вже в той час, надавалася підвищенню кваліфікації вихователів.

Позитивні надбання в роботі дошкільних навчальних закладів Полтавської губернії досліджуваного періоду потребують подальшого вивчення і переосмислення як найкращого європейського досвіду. Полтава завжди була і залишається містом європейського рівня, яка йшла в ногу з часом, освіта якої відрізнялася гуманістичною спрямованістю, толерантністю, вірою в потенційні можливості дитини. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо дослідження становлення дошкільної освіти на Полтавщині опісля 1917 року.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Адрес-календарь и справочная книга Полтавской губернии на 1897 год. – Полтава :

Типо-литография Полтавского губернского правления, 1898. – 136 с.

2. Гармаш В. Становлення та розвиток дошкільного виховання у Полтаві кінця XIX – початку XX ст. / В. Гармаш // Край. №. 111 (липень), 2013. – С. 11–14.

3. Детская площадка на Кобыщанах в г. Полтава (отчет за 1914 г.) // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №10, 1915. – С. 11–15.

4. Детский сад в г. Полтава // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №4, 1915. – С. 69–70.

5. Інструкція з облаштування дитячих майданчиків // Державний архів Полтавської області. Ф.971, О.1, С.1. Листування комітету охорони здоров'я єврейського населення у м. Зіньків, Полтавської губернії, 1916–1917.

6. Корнильева Д. Отчет о занятиях в «Детском доме» г. Полтава / Д. Корнильева // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №11, 1915. – С. 19–23.

7. Кушнір В. Питання програмного забезпечення дошкільних навчальних закладів XIX – початку XX ст. / В. Кушнір // Історико-педагогічний альманах. № 2, 2016. – С. 41–46.

8. Летние детские приюты в Полтавской губернии в 1915 г. (статистические ведомости) // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №12, 1916. – С. 62–65.

9. Об открытии детских летних приютов // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №5, 1915. – С. 76–77.

10. Отчет о занятиях на народной детской площадке в Павленковском саду Полтавского общества попечительства о детях // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №5, 1915. – С. 4–18.

11. Отчет Островской площадки для детских игр в г. Полтава за 1914 г. // Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. №8, 1915. – С. 67–69.

12. Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год. – Полтава : Типо-литография Полтавского губернского правления, 1914. – 380 с.

13. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання на теренах України в кінці XIX – XX ст // Історія педагогіки: курс лекцій. – К., 2004. – 171 с. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%B5%D0%BС%D0%B0-7.pdf>

14. Полтавский календарь на 1909 год. – Полтава : Издание Полтавского губернского статистического комитета, 1909. – 380 с.

15. Про дитячі садки // Педагогічний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини : Видання Полтавського губерньського земства. № 7–12, 1917 (друге півріччя). – С. 57–69.

REFERENCES

1. *Adres-kalendar y spravochnaia knyha Poltavskoi hubernyy na 1897 hod* (1898). [Address-calendar and reference book of the Poltava province for 1897]. Poltava: Type-lithography of the Poltava provincial government.
2. Harmash, V. (2013). *Stanovlennia ta rozvytok doshkilnoho vykhovannia u Poltavi kintsia XIX–pochatku XX st.* [Formation and development of preschool education in Poltava in the late nineteenth and early twentieth centuries]. Poltava.
3. *Detskaia ploshchadka na Kobyschchanakh v h. Poltava (otchet za 1914 h.)* (1915). [Children's playground on Kobyschchans in Poltava (report for 1914)]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
4. *Detskyi sad v h. Poltava* (1915). [Kindergarten in Poltava]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
5. *Instruktsiia z oblashtuvannia dytiachykh maidanchykv* (1916-1917). [Instruction on the arrangement of children's playgrounds]. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti. F.971, O.1, S.1. Lystuvannia komitetu okhorony zdorovia yevreiskoho naseleння u m. Zinkiv, Poltavskoi hubernii.
6. Kornyleva, D. *Otchet o zaniatiakh v «Detskom dome» h. Poltava* (1915). [Report on classes in the Children's Home in Poltava]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
7. Kushnir, V. (2016). *Pytannia prohramnoho zabezpechennia doshkilnykh navchalnykh zakladiv XIX – pochatku XX st.* [Problems of Software of Preschool Educational Institutions of the 19th and early 20th Centuries]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh.*
8. *Letnye detskye pryuty v Poltavskoi hubernyy v 1915 h.* (statystycheskye vedomosty) (1916). [Summer children's shelters in the Poltava province in 1915 (statistical reports)]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
9. *Ob otkrytyi detskykh letnykh pryutov* (1915). [About the opening of children's summer shelters]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
10. *Otchet o zaniatiakh na narodnoi detskoj ploshchadke v Pavlenkovskom sadu Poltavskoho obshchestva popечytelstva o detiakh* (1915). [Report on classes at the national children's playground in the Pavlenkov Garden of the Poltava Society for the Guardianship of Children]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*
11. *Otchet Ostrovskoi ploshchadky dlia detskykh*

yhr v h. Poltava za 1914 h. (1915). [Report of the Ostrovsky platform for children's games in Poltava in 1914]. *Pedahohycheskyi zhurnal dlia uchashchykh narodnykh shkol Poltavskoi hubernyy.*

12. *Pamiatnaia knyzhka Poltavskoi hubernyy na 1914 hod* (1915). [A memorial book of the Poltava province for 1914]. Poltava: Type-lithography of the Poltava provincial government.

13. *Pedahohichna dumka, osvita, stanovlennia suspilnoho doshkilnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy v kintsi XIX – XX st.* (2004). [Pedagogical thought, education, formation of social preschool education in Ukraine at the end of the nineteenth and twentieth centuries]. *Istoriia pedahohiky: kurs lektsii.* – K., 2004. – 171 s. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0-7.pdf>

14. *Poltavskiyi kalendar na 1909 hod* (1909). [Poltava calendar for 1909]. Poltava: Yzdanye Poltavskogo ghubernskogo statystycheskogo komyteta.

15. *Pro dytiachi sadky* (1917). [About kindergartens]. *Pedahohichnyi zhurnal dlia vchyteliv pochatkovykh shkil Poltavshchyny: Vydannia Poltavskoho hubernskoho zemstva.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГРИШКО Ольга Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

Наукові інтереси: дошкільна педагогіка і методики дошкільного навчання.

КЛЕВАКА Леся Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Полтавського інституту економіки і права.

Наукові інтереси: історія освіти в Полтавській губернії.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

GRISHKO Olga Ivanivna – Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Department of Preschool Education, Poltava National Pedagogical University.

Circle of scientific interests: preschool pedagogy and methods of preschool education.

KLEVAKA Lesya Petrivna – Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Department of Social Work, Poltava Institute of Economics and Law.

Circle of scientific interests: history of education in the Poltava province.

Дата надходження рукопису 06. 09. 2017 р.

УДК 378.091.2:005«20/21»

ДУДКО Ярослава Вікторівна –
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: jaroslava.zav@gmail.com

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ УПРАВЛІННЯ ВИХОВНОЮ РОБОТОЮ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ УКРАЇНИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сьогоднішній день актуальність проблеми визначення сутності управління виховною роботою у вищому педагогічному навчальному закладі зумовлена відсутністю єдиного тлумачення вищезазначеного поняття. Аналіз генези поняття управління виховною роботою у вищому педагогічному навчальному закладі дозволить визначити його сутність та обґрунтувати еволюційні трансформації в контексті дослідницьких підходів за встановленими етапами розвитку процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України у другій половині ХХ та на початку ХХІ століття: І етап (1958–1990 рр.) – етап становлення процесу управління виховною роботою у вищій школі України; ІІ етап (1991–2013 рр.) – етап реформування процесу управління вихованням майбутніх учителів у вищих навчальних закладах України; ІІІ етап (з 2014 р. по сьогодні) – етап стабілізації процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дав можливість встановити, що результати дослідження змісту та структури процесу управління вихованням студентської молоді у вищій школі подані у наукових доробках вітчизняних та зарубіжних учених В. Андрущенко, А. Калініченко, О. Корольчук, В. Лозової, А. Ржевської, Є. Хрикова та ін., але в історико-педагогічній науці немає цілісного дослідження генезису поняття управління виховною роботою у вищому педагогічному навчальному закладі, починаючи з другої половини ХХ та на початку ХХІ століття.

Мета статті – дослідити генезис поняття управління виховною роботою у вищому педагогічному навчальному закладі України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексний аналіз базових понять дослідження – «управління», «виховання», «вихована робота» та інших суміжних їм понять є підґрунтям для визначення сутності феномена «управління виховною роботою у вищому педагогічному

навчальному закладі» на кожному етапі розвитку процесу управління виховною роботою у вищих педагогічних навчальних закладах України у другій половині ХХ та на початку ХХІ століття.

Контент-аналіз наукових робіт вітчизняних та зарубіжних учених з досліджуваної проблеми (В. Афанасьєв, О. Орлов, В. Сімонов, М. Сунцов, Є. Павлютенков, В. Пятін, Н. Хмель та ін.) дав можливість дійти висновку, що на етапі становлення процесу управління виховною роботою у вищій школі України (1958–1990 рр.) пріоритетною парадигмою визначення сутності поняття «управління» постає «вплив».

Зазначимо, що на думку Є. Павлютенкова, «управління – це процес впливу на систему з метою переведення її в новий стан або для підтримки її в якомусь установленому режимі» [6, с. 25]. Такої ж думки учений О. Орлов: «управління – цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт та змінення останнього в результаті впливу на інший об'єкт» [5, с. 15]. Слід підкреслити, що вищезазначені учені акцентують увагу на тому, що управлінська система включає дві чітко розмежовані підсистеми: керуючу і керовану, які взаємодіють між собою через управлінський вплив суб'єкта управління на об'єкт управління.

Встановлено, що до основних причин тлумачення поняття «управління навчальним закладом» як «вплив» у 1958–1990 рр. належать: соціалістичне управління суспільством у УРСР; ідеологія СРСР; марксистсько-ленінська теорія; безпосередній вплив партії на розвиток вищих навчальних закладів; централізація та авторитарний стиль управління вищою освітою; панування «теорії комуністичного управління»; суб'єкт-об'єктне управління виховним процесом у вищій школі та ін.

Слід підкреслити, що «теорія комуністичного виховання», яка діяла у другій половині ХХ століття на території УРСР, здійснювалася у руслі сцієнтистського напрямку. Характерними особливостями сцієнтистського напрямку є: раціоналізація процесу виховання молоді; конформізація студентства до вимог соціалістичного середовища; авторитаризм у